

Kritična analiza psihološkega znanstvenega diskurza o terorizmu

Alina Bezljaj*

Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, Ljubljana, Slovenija

Izvleček: Članek zajema kritično analizo devetih psiholoških člankov, objavljenih v reviji American Psychologist, ki se z različnih vidikov posvečajo temi terorizma. V teh člankih avtorji razglabljajo o procesu radikalizacije skozi kognitivne premike, o čustvih, identiteti in duševnih težavah, ki naj bi na tak ali drugačen način vplivale na to, da oseba postane terorist. Z analizo danih znanstvenih diskurzov v tem tekstu argumentiram, da je namen takšnih mehanicističnih modelov in teorij terorizma in teroristov predvsem v a priori delegitimizaciji le-teh, v člankih samih pa je implicitno ali odkrito prisotna ideološka pozicija njihovih avtorjev.

Ključne besede: terorizem, radikalizacija, analiza diskurza, American Psychologist, kritična psihologija

Critical analysis of academic psychological discourse on terrorism

Alina Bezljaj*

Institute of criminology at the Faculty of law Ljubljana, Ljubljana, Slovenia

Abstract: The following article contains a critical analysis of nine psychology articles published in the journal American Psychologist, which examine the topic of terrorism from different angles. In these articles, the authors discuss the process of radicalization through cognitive opening, with possible causes of becoming a terrorist including emotions, social identity and mental health problems. Through analysing these discourses, it will be argued that the a priori goal of such mechanistic models and theories of terrorism is the delegitimization of the political phenomenon, thereby implicitly or openly reflecting the ideological standpoint of their authors.

Keywords: terrorism, radicalization, discourse analysis, American Psychologist, critical psychology

*Naslov/Address: Alina Bezljaj, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, Poljanski nasip 2, 1000 Ljubljana, e-mail: bezljaj.alina@gmail.com

Članek je licenciran pod pogoji Creative Commons Priznanje avtorstva-Deljenje pod enakimi pogoji 4.0 Mednarodna licenca (CC BY-SA licenca).
The article is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License (CC BY-SA license).

Definicija termina in njegova zgodovina

Terorizem je koncept, za katerega je bilo postavljenih veliko število definicij. Te se med seboj sicer razlikujejo, a običajno vključujejo različne značilnosti terorizma, kot na primer njegove simbolne vidike, civiliste kot tipične tarče, ustvarjanje klime strahu z namenom vplivanja na širšo javnost, in poskus realizacije političnih ali religioznih ciljev. Takšne definicije terorizma seveda vedno odražajo politične interese in moralne sodbe njihovega vzpostavitelja, koncept terorizma pa postane priročno sredstvo za označbo dejanj, s katerimi se njegov označevalec ne strinja (Jezernik, 2002). Vzpostaviti splošno sprejeto definicijo terorizma prav zaradi tega predstavlja za raziskovalce problem (Toros, 2008), ki ga za zdaj še niso rešili konsenzualno. Ena bolj splošno sprejetih definicij terorizma je verjetno izredno natančna in kompleksna definicija, nastala pa je na podlagi analize več kot dvesto predhodnih definicij in vprašalnikov strokovnjakov, ki jo je predlagal Schmid (2011). Obsega splošno opredelitev koncepta ter dodatne točke, katerih namen je podrobneje specificirati elemente definicije (Schmid, 2011, str. 86–87):

1. Terorizem se nanaša po eni strani na doktrino o domnevni učinkovitosti taktik ustrahovanja s političnim nasiljem in po drugi strani na preračunano in nazorno nasilno dejanje brez legalnih ali moralnih omejitev, ki je izvedeno z namenom propagandnih in psiholoških učinkov na različne ciljne javnosti, in ki primarno cilja na civiliste.
2. Terorizem kot taktika se uporablja v treh različnih kontekstih, in sicer kot: a) državna represija, b) agitacija nedržavnih akterjev v času miru ali nekonfliktnih conah in c) nezakonita taktika občasnega spopada s strani državnih ali ne-državnih akterjev.
3. Nasilje, ki ga izvajajo teroristi, je lahko enofazno (bombni in oboroženi napadi), dvofazno (ugrabitev in jemanje talcev) ali večfazno (ugrabitev, mučenje in umor).
4. Teroristična dejanja v javnosti sprožajo komunikacijske procese, utemeljene na grožnjah, s katerimi na eni strani postavljajo pogoje in zahteve določenim skupinam in na drugi pridobivajo podporo specifičnih posameznikov in skupin.
5. V središču terorizma so teror, strah, groza, panika, anksioznost, ki se širijo med posamezniki in skupinami, ki se identificirajo z žrtvami ali si z njimi delijo določene značilnosti, povzročijo pa ga določene značilnosti terorističnih dejanj, kot so na primer brutalnost, nediskriminativnost idr.
6. Glavne neposredne žrtve terorističnih napadov so civilisti in neoboroženi, ki sami niso krivi za konflikt, ki sproža teroristična dejanja.
7. Neposredne žrtve terorističnih napadov niso njihove neposredne tarče, pač pa so te le tvorci sporočila, ki doseže druge ciljne skupine, ki se identificirajo ali z žrtvami ali napadalci.
8. Izvajalci terorističnih napadov so lahko posamezniki, majhne skupine, razširjene meddržavne skupine, države ali s strani države sponzorirane tajne skupine.

9. Teroristično nasilje je politično v svoji motivaciji in v družbenih posledicah.
10. Neposredna namera teroristov je vzbujanje groze, občutkov nestabilnosti in demoraliziranosti v ciljni populaciji v upanju, da jim bo negotovost populacije prinesla zaželen položaj moči.
11. Motivacije za sodelovanje pri terorističnih dejanjih so različne, od maščevanja in kolektivnega kaznovanja do revolucij, narodnih osvoboditev in promocije različnih ideoloških, političnih, socialnih in verskih ciljev.
12. Teroristični napadi niso izolirani, pač pa sestavljajo del nasilnih akcij, ki ustvarjajo v družbi občutje strahu, kar omogoča teroristom manipulacijo političnih procesov.

Kljub neuspehim poskusom mnogih raziskovalcev, da bi izdelali objektivno in znanstveno definicijo terorizma, Schmid predlaga svojo, ki jo ima zaradi načina izdelave (konsenz večjega števila raziskovalcev) za 'dovolj dobro' (Schmid, 2011, str. 42). Kljub temu lahko tudi to definicijo iz določenih aspektov kritiziramo. Čeprav Schmid meni, da so znanstveniki dovolj nevtralni in objektivni, da lahko vzpostavijo zanesljivo opredelitev, pa filozofi in drugi kritični avtorji (npr. Foucault, 2000; Parker, 1992) poudarjajo, da vednost vedno nastaja v določenem družbenem kontekstu, in ne v vakuumu, in da obstoječa razmerja moči v družbi nanjo pomembno vplivajo in jo oblikujejo. Zato se je potrebno zavedati, da je zgoraj zapisana definicija proizvod določene družbe, določenih razmer in določenega časa, mnogi, ki so pomagali pri njeni sestavi, pa so delovali na področju protiterorizma.¹ Teoretiki tudi opozarjajo na moč dominantnih diskurzov v družbi, ki marginalizirajo alternativne diskurze. Razmerja moči, ki so inherentna sistemu produkcije vednosti v kontekstu sodobnega evrocentričnega akademskega sveta, lahko delujejo tako, da potencialnim opredelitvam terorizma, ki bi se močno razlikovale od ustaljenih stališč, kot je v tem primeru Schmidovo, onemogočajo vstop v akademski diskurz. Nadalje, kljub temu da mnogi avtorji opozarjajo na to, da je terorizem pojem, ki se ga uporablja za delegitimizacijo Drugih, in da avtor to dejstvo priznava tudi sam, koncept kljub temu obravnava kot objektivno kategorijo, ki jo je mogoče definirati in preučevati njeno esenco.

Nadaljnji problem pri opredelitvi terorizma izpostavlja Laqueur (2001, str. 7), ki pravi, da »nobena definicija terorizma ni zmožna zajeti vseh variacij terorizma, ki so se pojavile skozi zgodovino«. Jackson in sodelavci (Jackson idr., 2011) ter ostali raziskovalci, ki delujejo na področju kritičnih študij terorizma, ki so se razvile kot kritika tradicionalnih študij terorizma, opozarjajo tudi na močno ideološko pristranskost večine znanstvenih del znotraj polja terorizma.

¹Tu naj opozorim, da morda ni nepomembno, da je avtor te definicije Evropejec, v preteklosti član organizacije UN. V njegovem delu podatkov o strokovnjakih, ki so odgovarjali na vprašalnik o definiciji terorizma in jo s tem pomagali izoblikovati, razen imen nekaterih (nekateri so želeli ostati anonimni) ni; kljub temu brskanje po spletu hitro razkrije, da jih je večina navedenih, izobraženih in/ali zaposlenih na Zahodu, tj. v Evropi, ZDA ali Avstraliji.

Trdijo, da je beseda v različnih časovnih obdobjih in različnih kontekstih spreminjala svoj pomen. Beseda 'terorizem' izhaja iz latinske besede 'terrere', ki pomeni prestrašiti, spraviti v strah, grozo, svoj politični pomen pa je pridobila šele med francosko revolucijo konec 18. stoletja (Schmid, 2011). Izraz je bil na svojem začetku, v radikalni fazi francoske revolucije, uporabljan v pozitivnem pomenu, šele po odpravi jakobinske diktature pa je pridobil negativno konotacijo. Vendar pa je terorizem, vsaj kot ga razumemo danes, obstajal že veliko pred tem, le da ni bil poimenovan s tem izrazom; tako so, recimo, Mongoli pod Džingiskanom uporabljali teroristične taktike z namenom streti upor svojih nasprotnikov; *sikariji*, ekstremistična judovska frakcija, so izvajali atentate na rimske vojake in kolaborante ter zažigali palače ter s tem namerno širili strah; *asasini* so se z uporabo terorističnih taktik borili proti sunitom itd. (Fossati, 2005).

Preučevanje terorizma se je kot posebna smer začelo v 60-ih in zgodnjih 70-ih letih prejšnjega stoletja. Pred tem se je politično nasilje označevalo z drugimi pojmi in se je preučevalo kot del vojne, upora, revolucije idr. (Zulaika in Douglass, 1996; v Jackson idr., 2011). Šele v času viška hladne vojne v 1960-ih, ko so se Zahodne države spoprijemale s komunističnimi in protikolonialističnimi upori v Aziji, Afriki in Južni Ameriki, se je izraz začel uporabljati za označevanje levičarskih gverilnih skupin in revolucionarjev ter protikolonialnih gibanj, z namenom njihove delegitimacije in manjšanjem podpore javnosti. V tem obdobju se je tako hitro vzpostavilo polje raziskovanja terorizma, ki so ga oblikovali t. i. eksperti terorizma, pogosto v službi in z denarjem zahodnih vlad (Jackson idr., 2011). Največji pospešek v razvoju tega področja pa se je zgodil po terorističnem napadu v New Yorku 11. septembra 2001 (Silke in Schmidt-Petersen, 2017). Preučevanje terorizma je sedaj eno izmed najhitreje rastočih polj znanosti na Zahodu (Jackson, 2007; v Baker Beall, 2009). Velika večina raziskav o terorizmu, izvedenih po tem dogodku, se je osredotočala na t. i. islamistični terorizem (Silke, 2009; v Jackson idr., 2011). Medtem ko se to znanstveno polje osredotoča na povsem določene skupine, pa Raphael (2009) opozarja na molk, kar zadeva desničarski terorizem, državni terorizem ali terorizem, podprt s strani držav Zahoda – osredotočenost na določene vrste terorizma in prezrtost drugih s tem kaže na ideološko pristranost raziskovalcev, saj jasno odseva mnenja Zahoda glede tega, katere skupine predstavljajo nevarnost in grožnjo.

Namen teksta in metodologija

Namen tega članka je kritično raziskovanje znanstvenega psihološkega diskurza o terorizmu. To pomeni odkrivanje prisotnih konstrukcij znotraj tega diskurza, prevpraševanje njihovega obstoja in posvečanje pozornosti razmerjem moči v družbi, ki takšne dominantne diskurze ustvarjajo. Moj cilj je kritično ovrednotiti uporabo obstoječega znanstvenega diskurza, pokazati njegove ideološke in politične učinke in odkriti namen obstoja takega diskurza.

Kot temeljno gradivo za preučevanje uveljavljenega znanstvenega psihološkega diskurza o terorizmu je bila izbrana posebna tematska izdaja pomembne mednarodne

ameriške revije *American Psychologist*² iz leta 2017 z naslovom *Psychology of Terrorism*, posvečene razpravam o terorizmu. To tematsko številko revije sem izbrala za analizo zlasti zato, ker je vsebinsko priročna za raziskavo, saj je vsebovala članke o terorizmu, ki so se predvsem osredotočali na značilnosti terorističnih akterjev ter procese radikalizacije teroristov. To je olajšalo proces iskanja člankov; tudi v nekaterih drugih zbornikih in znanstvenih revijah lahko sicer naletimo na članke, ki omenjajo ali preiskujejo terorizem, vendar pa je v njih ta pogosto v ozadju oziroma obravnavan z drugih vidikov, npr. z vidika posledic terorističnega napada za civiliste. Primernih člankov, to je člankov, ki bi se osredotočali na terorizem kot tak (in ne na njegove posledice oziroma druge povezane teme), je bilo v posameznih revijah najti le malo. Odločitev za to tematsko številko revije ima tudi to prednost, da je izšla leta 2017 in je torej še relativno nova, kar pomeni, da odraža sedanjí, aktualni znanstveni diskurz o terorizmu.

Izbrano številko zbornika sestavljajo uvodni članek urednika Horgana z naslovom »*Psychology of Terrorism: Introduction to the Special Issue*« (Horgan, 2017), ter osem člankov drugih avtorjev, ki z uporabo različnih konceptov in pristopov oblikujejo svoje teorije in modele terorizma: »*Understanding Political Radicalization: The Two-Pyramids Model*« (McCauley in Moskalenko, 2017), »*To the Fringe and Back: Violent Extremism and the Psychology of Deviance*« (Kruglanski idr., 2017), »*There and Back Again: The Study of Mental Disorder and Terrorist Involvement*« (Gill in Corner, 2017), »*Recruitment and Selection in Violent Extremist Organizations: Exploring What Industrial and Organizational Psychology Might Contribute*« (Hunter idr., 2017), »*Toward a Psychology of Humiliation in Asymmetric Conflict*« (McCauley, 2017), »*«Revenge Versus Rapport: Interrogation, Terrorism, and Torture*« (Alison in Alison, 2017), »*Risk Assessment and the Prevention of Radicalization from Nonviolence Into Terrorism*« (Sarma, 2017) in »*Building Community Resilience to Violent Extremism Through Genuine Partnerships*« (Ellis in Abdi, 2017).

Analiza

Članki v tematski izdaji revije *American Psychologist*, ki sem si jih izbrala za primer analize znanstvenega diskurza o terorizmu, imajo kljub razpravljanju o različnih področjih terorizma in množici raziskovalcev, ki izhajajo iz različnih

²Čeprav bi bilo zame bolj smiselno raziskovati evropski diskurz, saj sem bolj vpletena v to okolje in politično situacijo, sem se zaradi navedenih razlogov odločila za članke, objavljene v ameriški reviji. V današnjem času je, iz mnogoterih razlogov, sicer težko potegniti ločnico med evropsko in ameriško znanostjo (vsaj na anglosaškem območju). To je po eni strani zato, ker so znanstveniki tekom študija ali dela vedno bolj mobilni in so zato lahko vpleteni tako v evropski kot ameriški znanstveni diskurz. Po drugi strani lahko v evropskih ali ameriških revijah objavlja kdorkoli, ne glede na to, iz katerega dela sveta je. Upravičeno lahko torej domnevam, da je znanstveni diskurz v anglosaškem svetu približno enoten, razlike pa se verjetno bolj kažejo v političnem in medijskem diskurzu. To so predpostavke, na katerih temelji moja izbira zapisanega znanstvenega diskurza.

smeri psihologije in uporabljajo različne pristope za raziskovanje, mnogo skupnih značilnosti. Te se morda kažejo v nekaterih člankih bolj, v drugih manj izrazito, vendar pa se pri vseh kaže neka splošna tendenca v razumevanju tem, povezanih s terorizmom. Pri tem je pomembno prepoznati in analizirati tako tiste predpostavke, ki jih teksti omenjajo eksplicitno, kot tudi tiste, ki jih ti zakrivajo in ne omenjajo, a so prisotne implicitno. Vse te je potrebno tudi kritično ovrednotiti glede na njihove posledice in vlogo v družbi. Psihološke teorije in modeli namreč niso nujno nepristranski in lahko vsebujejo ideološke predstave psihologov o subjektih in svetu, ki ga preučujejo (Parker, 2015). Te predstave je potrebno preizpraševati in narediti ideologijo, ki je v ozadju, vidno in prepoznavno (Parker, 1992).

Uvodni članek zbornika avtorja in urednika te številke Johna Horgana (2017) oriše kompleksnost koncepta terorizma in težave pri vzpostavljanju definicije le-tega. Terorizem avtor označi za vedenje, torej kot področje, ki ga je potrebno raziskovati v okviru psihologije. Sledi članek McCauleya in Moskalenka (2017), ki natančneje opišeta proces radikalizacije, ki vodi do terorizma. Avtorja ločita med radikalizacijo stališč in radikalizacijo vedenja in na podlagi svojega modela radikalizacije oblikujeta nasvete, ki naj jih upoštevajo varnostne agencije v boju proti terorizmu. Članek končata s poudarkom na pomembnosti raziskovanja čustev na tem področju. Orišeta razvoj tega odnosa v psihološki znanosti in opozorita, da je za razumevanje le-tega potrebno oba koncepta obravnavati kot kontinuuma in ne dihotomiji (terorist – ne-terorist in duševno moten – duševno zdrav) ter raziskovati linearne povezave med obema spektroma. Trdita, da so duševne motnje sicer le eden od faktorjev tveganja za vključitev posameznika v teroristične skupine, lahko pa se razvijejo tudi kot posledica le-tega. Hunter in sodelavci (2017) so v svojem članku podrobneje pregledali način rekrutiranja v teroristične organizacije in poudarili, da je svetovni splet povečal daljnosežnost teroristične propagande in izboljšal procese rekrutiranja posameznikov. Razumevanje tega procesa, opozarjajo avtorji, je pomembno pri zatiranju rekrutiranja nasilnih ekstremističnih organizacij. Pomen razumevanja občutka ponižanja, to je kombinacije čustev jeze in sramu, za razumevanje terorizma poudarja McCauley (2017). Jeza je posledica razžalitve, sram pa nezmožnosti maščevati se zanjo. Ponižanje je lahko individualno ali skupinsko, kratkotrajno ali kronično, in ga lahko občutita tako ta, ki ima v konfliktu moč, kot ta, ki je nima. Pri preprečevanju terorizma in reagiranju nanj morajo torej po mnenju avtorja oblikovalci politike razumeti vlogo in moč občutenja ponižanja. Alison in Alison (2017) se osredotočita

na problem izpraševanj teroristov, ki so temeljili na mučenju le-teh in pri katerih so sodelovali tudi psihologi. Zavzameta se za „etično izpraševanje“, kjer ni uporabljeno mučenje, pač pa se s teroristom vzpostavi prijateljski stik; ta taktika, tako trdita, je bolj učinkovita pri izpraševanju. Sarma (2017) nadalje razpravlja o pristopih in načinih ocene tveganja za terorizem pri posameznikih ter o etičnih problemih, ki pri tem nastopijo. Zagovarja individualen pristop k ocenjevanju in poudarja pomen izdelanega sistema ocenjevanja tveganja za varnostne agencije pri protiterorističnih dejavnostih. Zadnji članek avtoric Ellis in Abdi (2017) se usmeri na preiskovanje tega, kako se z izboljšanjem rezilientnosti skupnosti lahko zmanjša vključevanje članov v teroristične skupine. Pri tem poudarjata zlasti pomen povezav in sodelovanja med vlado in manjšimi skupnostmi.

Pri analizi zgoraj opisanih člankov je hitro opazno, da so avtorji in članki vpeti v delovanje (ameriških) vladnih institucij: omenjajo predvsem teroristična dejanja, ki so zaznamovala Združene države, in se pogosto sklicujejo na politiko in ukrepe ameriške vlade. Poleg tega avtorji člankov pogosto omenjajo sodelovanje z vlado, z varnostnimi agencijami idr., poudarjajo pomen njihovih raziskav za institucije, katerih naloga je boj proti terorizmu, in podobno:

This section draws out a few implications /.../ for security officials responsible for counterterrorist strategy and tactics (McCauley in Moskalenko, 2017, str. 213).

Their research lies at the very heart of the government's Countering Violent Extremism efforts (Ellis in Abdi, 2017; v Horgan, 2017, str. 203).

During a scoping exercise on risk assessment completed by Sarma and Pelzer with a number of security agencies /.../ (Sarma, 2017, str. 285).

Podobnih primerov je še mnogo – ni članka v tej številki revije, ki tako ali drugače ne bi poudarjal, na kratko ali na dolgo, pomena ugotovitev ali modelov v boju proti terorizmu oziroma pomen le-teh za varnostne agencije in vlado. Raziskovalci pozicijo protiterorizma eksplicitno prevzamejo že v izhodišču; terorizem poskušajo razumeti z namenom, da bi ga lahko nadzorovali in premagali, kot je na primer razvidno iz naslednjih citatov:

/.../ and we will need to learn more about humiliation if we are to learn how to prevent and respond to terrorist attacks (McCauley, 2017, str. 264).

/.../ terrorism research may be able to present valid, reliable evidence which aids in prevention and disruption of events carried out by terrorists /.../ (Gill in Corner, 2017, str. 239)

/.../ it is this ability to anticipate, and as a result disrupt, the next iteration of extremist organizations that drives research effort (Hunter idr., 2017, str. 251).

Takšna pozicija je seveda utemeljena že na sami definiciji terorizma, ki izpostavlja v določenem primeru vedenja, s tem ko ga okliče za terorizem, njegove negativne vidike.

Terorizem je tako razumljen kot zlo (*'malevolent'*)³ in kot nasprotnik ali sovražnik ameriške vlade in vojske, s katerimi (glej zgoraj) mnogi od avtorjev sodelujejo.

.../ individuals engaging in malevolent acts .../ (Hunter idr., 2017, str. 246)
.../ heinous, violent acts (Victoroff, 2005; v Gill in Corner, 2017, str. 232)
.../ it was humiliating for a superpower like America to be so grievously injured and insulted by an enemy .../ (Lindner, 2006; v McCauley, 2017, str. 263)
.../ combat military force against their target enemy .../ (Alison in Alison, 2017, str. 269)

Terorizem je znotraj tega diskurza konstruiran kot individualno vedenje, ki nastopi kot posledica čustev in ideologije. Protiterorizem, na drugi strani, je konstruiran kot moralna pozicija, ki je racionalna in 'čista' od ideologij, torej 'nadideološka'. Terorizem kot vedenje je tu označen torej za deviacijo od norm oziroma za 'abnormalnost'.

.../ terrorism is behavior, and thus rests firmly in the sights of psychology (Horgan, 2017, str. 200).
Any prolonged emotional response .../ may have the potential to create a disordered state of mind that affects normal judgment and function (Harter idr., 2003; v McCauley, 2017, str. 262).
.../ extremism .../ [is a] willful deviation from the norms of conduct in a given context or situation (Kruglanski idr., 2017, str. 218).

Terorizem, ki ga preučujejo navedeni članki, je večinoma islamski terorizem, ali pa vrsta terorizma niti ni opredeljena. Včasih so sicer omenjene tudi nekatere druge vrste terorizma, na primer desničarski, levičarski idr., možnost obstoja državnega terorizma pa v člankih, z izjemo uvodnega članka, v katerem je ta omenjen zgolj mimogrede, ni obravnavana.

.../ the article focuses on radicalization to jihadi terrorism, leaving aside important work on right-wing

³Tu se je pojavi le ena izjema, ko so v članku z nekoliko simpatizirajočim in poetičnim jezikom omenjena dejanja desničarskega terorista, ki se je boril proti pravici žensk do splava (McCauley in Moskalenko, 2017, str. 212–213).

Caring-compelled (sic) lone-wolf terrorists are normal, socially connected, and even idealistic individuals who feel an unusual degree of sympathy for victims of injustice; their feelings push them toward a personal moral obligation to bring justice to the perpetrators. An example of this type is antiabortion terrorist Clayton Waagner, who shut down abortion facilities across the United States—twice—with anthrax threats (McCauley & Moskalenko, 2011, Chapter 3). In Waagner's case, the move to radical action occurred in a moment of strong emotion, as he held the tiny body of his stillborn granddaughter and thought of all the similar bodies lost to abortion. Individuals of this type may be rare in having an excess of what is usually accounted a virtue: sympathy. .../

and leftwing terrorism in the United States (McCauley in Moskalenko, 2017, str. 205).

The current iteration of violent extremist organizations (VEOs), such as the Islamic State of Iraq and the Levant (ISIL or Da'esh), Al-Shabaab, and al-Qaida in the Arabian Peninsula (AQAP) .../ (Hunter idr., 2017, str. 242).

.../ the clash of civilizations is also a clash of emotions: fear in the West, humiliation in the Arab and Muslim worlds (Moisi, 2007; v McCauley, 2017, str. 255)

Kljub temu da so preučevane le zelo specifične oblike terorizma, pa se trditve raziskovalcev praviloma predstavljajo kot univerzalne, ki držijo za vse vrste terorizma, ki se pojavljajo skozi prostor, družbe in čas. To dosežejo prav z mankom omejitve veljave svojih trditev.

Raziskovalci se večinoma osredotočajo na vprašanja kdo in zakaj postane terorist, kako poteka proces radikalizacije do terorizma, kako zaznati tveganje za le-to in kako se boriti proti temu:

.../ overwhelming preoccupation with answering questions of who becomes involved in terrorism and why (Horgan, 2017, str. 199).
.../ individuals who are high on the need for cognitive closure .../ are more likely to radicalize than individuals who are low on the need for closure (Webber idr., 2016; v Kruglanski idr., 2017, str. 226).
.../ helpful in developing a richer understanding of those individuals who are members of extremist organizations with a particular emphasis understanding the mechanisms for increasing radicalization (Hunter idr., 2017, str. 246).
In addition to making risk predictions, risk assessment can also inform risk management decisions and interventions .../ (Sarma, 2017, str. 279–280).

Pri svojih razlagah se osredotočijo predvsem na individualne značilnosti in procese znotraj posameznika. Pogosto je omenjan t. i. kognitivni premik, ki označuje začetek radikalizacije posameznika:

.../ by cognitively restructuring inhumane conduct into benign or worthy conduct .../ (Bandura, 2015; v Alison in Alison, 2017, str. 269);
Circumstances making an individual more open to influence .../ have been called .../ cognitive opening .../ (McCauley in Moskalenko, 2017, str. 206);

njihova negativna čustva, npr. ponižanje:

Case histories of terrorists have shown them in the grip of anger, outrage, shame, humiliation .../ (McCauley in Moskalenko, 2011; v McCauley in Moskalenko, 2017, str. 214);
.../ humiliation [is linked] directly with asymmetric conflict (McCauley, 2017, str. 264);
.../ humiliation of one's group offers the possibility to strike back at the culprits .../ (Kruglanski idr., 2017, str. 222);

včasih pa omembo v izoblikovanih hipotezah dobijo tudi določene duševne težave:

.../ the individual experience of mental disorders acted as a background risk factor .../ pushed the individual toward radicalization (Gill, 2015; v Gill in Corner, 2017, str. 237).

.../ lone-wolf terrorists .../ [are] showing .../ mental health problems (especially depression; McCauley in Moskalenko, 2017, str. 212).

Motivi, kot so iskanje identitete in pomembnosti, prav tako sestavljajo pomemben del razlag vzrokov za terorizem in proces radikalizacije:

Lacking a strong sense of identity, younger individuals are of most vulnerable to an organization that portrays itself as allowing them to develop a stronger sense of self (Hunter idr., 2017, str. 246)

.../ significance quest moves an individual to radical ideas and radical actions (McCauley in Moskalenko, 2017, str. 210).

.../ significance loss by members of the group .../, often skillfully exploited by the propagandists of Al Qaeda and ISIS .../ (Kruglanski idr., 2017, str. 222)

Okolje posameznika je prikazano kot stimulus, ki povzroči pri posamezniku kognitivni premik oziroma negativna čustva. Diskriminacija skupine, stigmatiziranje in negativno stereotipiranje skupine itd. so torej v tem diskurzu konstruirani kot dražljaji, ki pri nekaterih lahko neposredno ali posredno vplivajo na spremembe kognicije, čustev in motivacije, ki nadalje vodijo v radikalizacijo:

.../ economic discrimination against minorities has been found to be a substantive predictor of domestic terrorism (Piazza, 2011; v Kruglanski idr., 2017, str. 223)

.../ experiences of discrimination are also linked to engaging in violence (npr. Burt idr., 2012; v Ellis in Abdi, 2017, str. 292).

Cognitive opening .../ follows experience of .../ personal grievance (discrimination), or group grievance (oppression of Muslims; McCauley in Moskalenko, 2017, str. 206).

Razprava

Avtorji člankov besedo terorizem, z vsemi njenimi negativnimi konotacijami, praviloma brez razmisleka razumejo kot 'nad-družbeno' in esencialistično kategorijo, ki jo analizirajo in razlagajo z različnimi teoretskimi modeli. Poleg tega, da je že sam pojem 'terorizem' močno sporen in vedno odraža pozicijo tega, ki ga uporablja, pa avtorji večinoma niti ne upoštevajo, kot tudi sami včasih opozarjajo, razlik med 'teroristi'. Te so dvostranske: na eni strani je terorizem fenomen, ki se je skozi zgodovino in prostor pojavil v mnogo različnih oblikah, po drugi strani pa so za 'teroriste' označeni ljudje, ki znotraj organizacij (ali izven

njih) opravljajo zelo različna dela. Te različne oblike, ki jih zajema beseda 'terorist', v člankih večinoma niso upoštevane (nekateri avtorji sicer omenjajo problem različnih vlog, ki jih imajo člani terorističnih skupin, a pri konstruiranju skupnega modela terorizma problema različnih zgodovinskih oblik tega pojava in različnih vlog posameznikov v njem v večini ne upoštevajo) – vse so stlačene v isti model radikalizacije oziroma terorizma.

Problem teh raziskav se kaže torej že v samem izhodišču: v manku razlage, kaj je to, kar avtorji razumejo s konceptom terorizma, koga in kaj vključujejo v to kategorijo in koga in česa ne. Tudi protiteroristična pozicija, ki jo zavzemajo, ni posledica razmisleka in argumentacije, pač pa pozicija, ki je prikazana kot samoumevna in avtomatična. Ta sledi iz same definicije terorizma, ki izpostavlja negativen aspekt vedenja. Vendar pa je, kot je prikazano v uvodu tega članka, definicija problematična in vedno odraža ideološkost tega, ki jo vzpostavi. Pri manku opredelitve koncepta terorizma v obravnavanih člankih in tega, kaj avtorji kategorizirajo kot terorizem in česa ne, tudi njegovo nasprotje, protiterorizem, ostaja nedefinirano in ideološko. Avtomatičnost te pozicije je posledica dominantnih družbenih diskurzov, ki nasilje v določenih oblikah, predvsem kadar ga ne izvaja država, označijo kot absolutno abnormalno in obsojanja vredno. Taka predstava je skozi diskurz tako globoko zasidrana v mnoge družbe, da jo je grešno že preizpraševati. Nasilje namreč lahko prinese družbene spremembe in ima potencial ogroziti status quo v družbi (Duménil in Levy, 2012), ker pa je naloga dominantnega diskurza prav ohranjanje statusa quo v družbi (Parker, 1992), ta diskurz konstruira nasilje v določenih oblikah (predvsem nedržavno) kot deviantno, ideologijo nenasilja in miru pa kot zaželeno.

Terorizem, katerega glavna značilnost je nasilje, je imel sprva pozitiven pomen, a je skozi zgodovino dobil izjemno negativne konotacije (Fossati, 2005). Tako je to danes postal pojem, ki je konstruiran tako negativno, da je le stežka verjeti, še težje pa razumeti, kako sploh lahko kdorkoli izvede teroristični napad. Prav zato je postal primerna oznaka za skupine, ki predstavljajo nevarnost interesom teh, ki imajo v družbah moč vzpostavljati definicije tega, kaj je terorizem. Oznaka je tako široka in tako negativno vrednostno nabita, da se jo lahko pripiše vsem skupinam, ki se poslužujejo nasilja, s tem pa v trenutku vzame legitimnost njihovem sporočilu in ciljem. Ravno zato je terorizem v psihologiji težko preučevati, če se nanj gleda skozi lečo zla in nemoralnosti, saj ta pogled ne omogoča njegovega razumevanja. Namesto tega omogoča zgolj oblikovanje abstraktnih individualističnih, redukcionističnih in mehanističnih modelov za razlago tega fenomena (npr. Bruner, 1990; Parker, 2015), ki izza pretveze objektivnosti skrivajo svoj politični in osebni položaj ter interese – kar se, kot sem upala prikazati, kaže tudi v analiziranih člankih.

Raziskovalna vprašanja raziskovalcev, ki ugotavljajo, kdo in kako postane terorist, kakšna je motivacija v ozadju idr. (Toros, 2008), so z vidika socialnih konstruktivistov, tako Hüllse in Spencer (2008), torej zgrešena. Terorizem je, kot poudarjajo, socialna konstrukcija, ustvarjena skozi diskurz. Glavno polje raziskovanja bi zato moral postati diskurz in način, na katerega ta šele tvori terorizem. Terorist je tako proizveden skozi diskurz, in ne obratno (Hüllse in Spencer,

2008) – ni torej diskurz ta, ki nevtrarno opisuje takšne pojave, pač pa so ti šele ustvarjeni kot takšni skozi diskurz.

Modeli terorizma, kot so opisani v izbranih člankih, reducirajo celoten pojav terorizma na individua, pri katerem zaradi določenih okoljskih dražljajev (diskriminacije idr.) pride do negativnih čustev oziroma porušenega ekvilibrija potreb, slednje pa lahko sproži iskanje zadovoljitve potrebe po pomembnosti. V prisotnosti ustrezne ideologije in socialne skupine se lahko v posamezniku zgodi proces radikalizacije, to je proces sprememb na kognitivnem in vedenjskem področju, ki omogočajo, da posameznik začne uporabljati nasilje za doseg političnih ciljev in tako postane terorist. Takšni psihološki modeli obravnavajo posameznika, kot da živi v vakuumu; kolikor sploh omenjajo kontekst, je ta konstruiran le kot dražljaj na individua, namesto da bi gledali na individua kot *vstavljenega* v specifičen kontekst (Parker, 2015). Med mentalnim in zunanjim svetom izbrane psihološke raziskave vzpostavljajo trdno ločnico, ki ni nujno nevtralna in naravna (npr. Ingold, 2010; Potter in Wetherell, 1987). Nadalje predstavljajo terorizem kot posledico čustev, ki v splošnem diskurzu pogosto predstavljajo nasprotje razumu (Stenner, 2015); medtem ko je terorizem torej predstavljen kot iracionalno, čustveno vedenje⁴, pa je protiterorizem razumska pozicija, ki jo zavzamejo racionalno razmišljujoči ljudje. Takšen prikaz diskreditira legitimnost ciljev teroristov brez razmisleka ali razlage in jih a priori zavrne.

Na naslednjem nivoju teroristom odvzamejo legitimnost skozi oblikovanje modela procesa radikalizacije, po katerem oseba skozi serijo kognitivnih in vedenjskih sekvenc preide od 'normalnosti' do 'abnormalnosti'⁵. S tem premikom k teroristu kot abnormalnemu subjektu temu skozi psihološki diskurz odvzamejo humanost in ga zreducirajo v objekt. S tem ko je teroristu odvzeta 'normalnost', pa sta mu vzeta tudi glas in legitimnost (Foucault, 2000). Takšen model temelji na predpostavki, da je socialna dejavnost nujno vodena s strani duševne dejavnosti. Nasprotno kritiki te predpostavke duševnost obravnavajo kot socialni dosežek – posledično bi morala pozornost raziskovalca torej preiti od mentalne dejavnosti posameznikov k njihovim socialnim praksam in k diskurzom, v katerih mentalne dejavnosti šele dobijo možnost za obstoj (Arfken, 2015).

⁴V člankih so tudi primeri, ko je terorizem izrecno oklican za razumskega. Vendar pa se v splošnem v izbranih člankih kaže tendenca ga razlagati kot posledico čustev. S tem ne trdim, da se razlage kontrirajo; čustva in razum v psihologiji še zdaleč niso konstruirani kot izključujoči se. Pač pa igrajo tako vlogo v vsakdanjem diskurzu, kjer se jih konstruira kot dihotomijo in se jih pogosto povezuje z različnimi koncepti – moški / ženska, Zahod / Vzhod idr. (Stenner, 2015). Čeprav Stenner trdi, da se je v zadnjem času takšen diskurz preoblikoval, pa sama trdim, da so na primeru psihološkega diskurza o terorizmu še vedno vidni ostanki omenjenega diskurza. Tako na primer Crenshaw (1988, str. 12) trdi, da teroristične organizacije temeljijo na »subjektivni interpretaciji sveta namesto na objektivni realnosti«, s čimer implicira iracionalnost teroristov.

⁵Normalno in abnormalno nista objektivni ali nevtralni kategoriji, pač pa produkta razmerij moči, ki določajo vedenje. Foucault trdi, da imajo takšne sodbe glede (ab)normalnosti namen upravičiti in organizirati oblike nadzora nad ljudmi v t. i. disciplinski družbi (Duschinsky in Chachamu, 2014).

Osredotočanje raziskovalcev na individualne značilnosti oseb, ki so skozi znanstveno psihološki diskurz zreducirane v objekte v socialnem vakuumu, igra pomembno vlogo pri zakrivanju historičnih, socialnih in kulturnih elementov vedenj in pojavov, ki so pomembni za razumevanje terorizma. Z rabo takšnega diskurza ostajajo razmerja moči v družbi zakrita in s tem legitimirana.

Terorizem je kategorija, ki je tako očitno ne-nevtralna, da je presenetljivo, da si je svoje mesto našla prav v izrazito objektivistično usmerjeni psihologiji. Kot kategorija je s strani avtorjev analiziranih člankov sprejeta (večinoma) brez večjega razmisleka in (pogosto) razumljena kot nad-družbena in neideološka; ljudje, ki so uvrščeni v to kategorijo, pa dehumanizirani z znanstvenim diskurzom nasilja, ki jih diskreditira in marginalizira. Modeli, s katerimi naj bi pomagali razumeti terorizem, so tako abstraktni in mehanistični, da tega le še bolj ovijajo v tančico skrivnosti in zakrivajo njegovo kontekstualnost, nasilje pa je s tem depolitizirano. Podobno Nimmer (2011) poudarja prisotnost procesa dekontekstualizacije v tradicionalnem diskurzu o terorizmu, ki pomeni transformacijo pomena: pri tem se pomen dejanja izloči iz socialnega in političnega konteksta le-tega in se ga namesto tega razlaga v navezavi na religiozne in moralne koncepte. Dekontekstualizacija v kontekstu diskurza o terorizmu pomeni, da so motivi za terorizem pojasnjeni s koncepti religioznosti in (ne)moralnosti terorističnih akterjev, ne pa kot del »kompleksnega, historično oblikovanega razmerja moči in privilegijev« (Nimmer, 2011, str. 236) v družbi. S tem deluje kot retorična strategija, ki preprečuje, da bi analiza motivov 'teroristov' lahko prodrla dlje od poenostavljenih razlag v smislu 'zlobnosti' njegovih akterjev in preprečuje dostop do kompleksnejših razlag, ki bi lahko upoštevale strukturne razlike in nepravilnosti (Nimmer, 2011).

Kritika takšnega znanstvenega diskurza pa ne pomeni a priori upravičevanja terorizma, pač pa le prvi korak k poskusu razumevanja tega pojava in njegovih mnogovrstnih kontekstov. Kritika leti na tiste raziskave znotraj psihološke discipline, ki počnejo vse prej kot to. Ravno nerazumevanje terorizma, dehumanizacija teroristov in izvzetost pojava iz njegovega konteksta namreč omogočajo prikazovanje terorizma kot onipotentne grožnje (Nimmer, 2011). Ta grožnja pa posledično upravičuje različne politične odločitve, ki bi se sicer morda zdele nelegitimne.

Zaključek

Kritika analiziranega znanstvenega psihološkega diskurza, kot sem jo doslej podala, pa sama po sebi še ne zadošča. Pomembno je tudi zarisati potencialno alternativno razumevanje terorizma, ki bi se izognilo zapisanim kritikam. V ta namen predlagam premik od razumevanja terorizma kot vedenja h konstruiranju le-tega kot taktike oziroma strategije (Männik, 2009). To bi prineslo spremembe na več področjih. Vprašanja o tem, kdo postane terorist, kako postane in kako se nazadnje loči od terorizma, bi postala odvečna; terorizem bi bil preprosto razumljen kot taktika, ki se jo osebe – ne le te, ki so zlobne in pri katerih je prišlo do skrivnostnega 'kognitivnega premika' – lahko poslužijo v določenih situacijah. Konstruiran

kot taktika bi bilo terorizem lažje aplicirati na katerokoli stran konflikta, ne nujno le na nasprotno; tako bi lahko v lažje sprejeli tudi pojem državnega terorizma, pri katerem trenutno v znanosti vlada glasna tišina – ker so razmerja moči centralizirana v obliki državnih institucij (Foucault, 2000), to seveda ni presenetljivo. Koncept terorizma bi se s tem deloma osvobodil tudi svoje vrednostne nabitosti, saj bi se pri razumevanju terorizma kot taktike fokus prestavil v kontekst, v katerem je ta uporabljena, in ne več na vedenje in duševnost ‚zlobnega‘ posameznika. Medtem ko seveda so discipline, ki na terorizem gledajo kot le na eno izmed taktik, uporabljenih v kontekstih asimetričnih konfliktov, pa ga analizirani psihološki članki izrecno vstavijo v domeno individualnega vedenja (Horgan, 2017). Če bi psihološka veda terorizem koncipirala kot povsem politično taktiko ter bi poudarila njegov ideološki aspekt, kjer je eno in isto vedenje lahko označeno kot pozitivno (boj za svobodo, na primer) ali kot negativno (terorizem), bi se raziskovanje ‚terorizma‘ posledično odmaknilo ven iz področja psihologije. Medtem ko ima psihologija pomembno metodološko orodje za razumevanje individualnih vedenj in odločitev, pa bi bilo bolj smiselno, če bi bila osredotočena na koncepte, ki ne nosijo v sebi takšne teže ideologije, kot jo pojem terorizem. Namesto tega bi nasilno vedenje, ki ima svoje politične cilje in je lahko ovrednoteno kot pozitivno ali negativno, psihologija morala preučevati kot le to – nasilno vedenje – in se pri tem trudila upoštevati kontekst, v katerem to nastaja, in v katerem posamezniki sprejemajo odločitve zanj.

Takšen premik v raziskovanju bi prinesel tudi boljše razumevanje skupin na poziciji moči in skupin z manj socialne moči in potencialnem konfliktu med njima. S tem bi se lahko poudarek v raziskavah preusmeril na diskriminacijo in zatiranje skupin, kjer te niso razumljeni kot dražljaji, ki povzročajo kognitivne spremembe v posamezniku, pač pa so razumljeni kot socialne prakse, v katere so posamezniki vstavljeni in katere živijo. Strukturna nepravilnost bi tako dobila pomembnost, ki ji pripada, zavedanje njenega obstoja in pomena pa bi tudi dalo prostor poskusom njenega spreminjanja.

Pomembno nadaljevanje kritike diskurza o terorizmu je tudi razmislek o tem, zakaj je ta diskurz takšen, kot je. Jezik seveda nikoli ni nevtralen; skupine, ki so vključene v razmerja moči, uporabljajo jezik za ustvarjanje in ohranjanje hegemonističnega režima resnice. Terorizem je politično in družbeno ustvarjen, in ni materialno dejstvo, pač pa produkt specifičnih sistemov klasifikacij in kategorizacij, ki sočasno opisujejo in konstruirajo svet. Diskurz o terorizmu tako ustvarja svojo realnost z določenimi posledicami – učinki so opazni v politiki in zakonodaji, ki predstavljata odgovor na ta diskurz (Nimmer, 2011). V ZDA je diskurzivno konstruiranje terorističnih napadov (na primer 9/11) privedlo do stopnjevanih občutkov patriotizma in nacionalnega ponosa pri prebivalstvu ter do sprejemanja in podpore javnosti t. i. ‚vojni proti terorizmu‘. Posledice le-te so bile med drugim napad na Irak in Afganistan, povišan nadzor nad priseljenci znotraj države in drugo (Leiser, 2005)⁶. Na

drugi strani je bil v Evropi diskurz terorizma uporabljen za nekoliko drugačne cilje. Protiteroristična politika Evropske unije, t. i. boj proti terorizmu, temelji na globokem strahu pred ‚Drugim‘. V diskurzu te politike je ‚teroristični Drugi‘ enačen z grožnjo ‚migrantskega Drugega‘. V evropskem protiterorističnem polju se pojavljata dve temeljni narativi. Prva zadeva terorističnega Drugega, ki predstavlja grožnjo evropski identiteti in družbi, ta pa je povezana s tveganjem globalizacije in odprte evropske družbe; implicitno tako postavi kot grožnjo migranta. Druga poudarja potrebo po nadzoru ‚migrantskega Drugega‘ z namenom preprečitve možnosti terorizma. Evropska identiteta, ki je med drugim oblikovana skozi svojo binarno opozicijo terorizmu, je v diskurzu tako močno povezana z njim (Baker-Beall, 2009). Terorizem je opredeljen kot grožnja evropskim vrednotam svobode, človekovih pravic, zakona, tolerance idr. in je obravnavan kot zločin, na katerega je potrebno odgovoriti znotraj kazenskopravnega sistema – taka konstrukcija koncepta delegitimira dejanja ‚terorističnega Drugega‘ in sočasno zabriše politične vidike fenomena terorizma. Terorizem, konceptualiziran kot zločin, obenem utrjuje obravnavanje le-tega kot dejanja, ki je izvedeno s strani nedržavnih skupin. Nadaljnje je v diskurzu Evropske Unije prikazan kot nova in hitro rastoča grožnja, kar omogoča legitimacijo pomembnih sprememb v politiki in upravičuje porast strategij notranje varnosti (Baker-Beall, 2014).

Znanstveno psihološki diskurz o terorizmu, ki sem ga analizirala v tem članku, skriva v sebi političnost in ideološkost, ki morda na prvi pogled nista očitni. Vendar pa je prav njuno razkrivanje nujno, da lahko do oznak ‚objektivnosti‘ in ‚nevtralnosti‘, ki si ju raziskovalci pripišejo, vzpostavimo ustrezen kritičen odnos, in za njima prepoznamo diskurz, ki reflektira razmerja moči v družbi in skozi različne procese delegitimira skupine, ki bi ta razmerja lahko ogrozile in spremenile. Če je naloga psihologije razumevanje in razlaganje vedenja posameznikov, kar se avtorji analiziranih člankov resda trudijo doseči, pa je za uspešno dosego tega cilja potrebno razumeti in razlagati tudi naše lastne pozicije, iz katerih tvorimo svoje razlage. Tako pri tej dejavnosti pogosto nujno potrebujemo več zavedanja in refleksije lastnih prepričanj in ideoloških predpostavk, ki se implicitno ali odkrito izražajo skozi znanstvene članke. Tudi razumevanje vpetosti psihologije v razmerja moči v svetu in njen vpliv na vzpostavljanje ali izpodbijanje teh razmerij je ključen, če želimo slediti večji objektivnosti znanosti.

Opomba

Članek je predelava diplomske seminarske naloge iz leta 2018/19, ki je nastala na programu Psihologija Univerze v Mariboru pod mentorstvom dr. Bojana Musila.

Reference

Alison, L. in Alison, E. (2017). Revenge versus rapport: Interrogation, terrorism, and torture. *American Psychologist*, 72(3), 266–277. <https://doi.org/10.1037/amp0000064>

⁶Koristi te vojne proti terorizmu za ZDA podrobno analizira Klein (2014).

- Arfken, M. (2015). Cognitive psychology: From the bourgeois individual to class struggle. V I. Parker (ur.), *Handbook of critical psychology* (str. 24–32). Routledge.
- Baker-Beall, C. (2009). The discursive construction of EU counter-terrorism policy: Writing the 'migrant Other', securitisation and control. *Journal of Contemporary European Research*, 5(2), 188–206.
- Baker-Beall, C. (2014). The evolution of the European Union's 'fight against terrorism' discourse: Constructing the terrorist 'other'. *Cooperation and Conflict*, 49(2), 212–238. <https://doi.org/10.1177/0010836713483411>
- Bruner, J. (1990). *Acts of meaning*. Harvard University Press.
- Crenshaw, M. (1988). The subjective reality of the terrorist: Ideological and psychological factors in terrorism. V R. Slater in M. Stohl (ur.), *Current perspectives on international terrorism* (str. 12–46). The Macmillian Press.
- Duménil, G. in Levy, D. (2012). *Marksistična ekonomija kapitalizma* [Marxist economy of capitalism]. Založba Sophia.
- Duschinsky, R. in Chachamu, N. (2014). Abnormality, Overview. V T. Teo (ur.), *Encyclopedia of critical psychology* (str. 3–8). Springer.
- Ellis, B. in Abdi, S. (2017). Building community resilience to violent extremism through genuine partnerships. *American Psychologist*, 72(3), 28–300. <https://doi.org/10.1037/amp0000065>
- Fossati, M. (2005). Uvod – Kaj je 'terorizem'? V M. Fossati (ur.), *Terorizem in teroristi* [Terrorism and terrorists] (str. 3–51). Založba Sophia.
- Foucault, M. (2000). The subject and power. V J. Faubion (ur.), *Power* (str. 326–348). The New Press.
- Gill, P. in Corner, E. (2017). There and back again: The study of mental disorder and terrorist involvement. *American Psychologist*, 72(3), 231–241. <https://doi.org/10.1037/amp0000090>
- Horgan, J. G. (2017). Psychology of terrorism: Introduction to the special issue. *American Psychologist*, 72(3), 199–204. <https://doi.org/10.1037/amp0000148>
- Hüllse, R. in Spencer, A. (2008). The metaphor of terror: Terrorism studies and the constructivist turn. *Security Dialogue*, 39(6), 571–592. <https://doi.org/10.1177/0967010608098210>
- Hunter, S., Shortland, N., Crayne, M. in Ligon, G. (2017). Recruitment and selection in violent extremist organizations: Exploring what industrial and organizational psychology might contribute. *American Psychologist*, 72(3), 242–254. <https://doi.org/10.1037/amp0000089>
- Ingold, T. (2010). *Bringing things back to life: Creative entanglements in a world of materials* (NCRM Working Paper No. 15). University of Aberdeen. <https://eprints.ncrm.ac.uk/id/eprint/1306>
- Jackson, R., Jarvis, L., Gunning, J. in Breen-Smyth, M. (2011). *Terrorism: A critical introduction*. Palgrave Macmillan.
- Jezernik, B. (2002). Nova oblačila prastarega divjaka. V B. Jezernik (ur.), *Besede terorja: Medijska podoba terorja in nasilja* (str. 7–22). Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo.
- Klein, N. (2014). *Doktrina šoka: Razmah uničevalnega kapitalizma* [The shock doctrine: The rise of disaster capitalism]. Mladinska knjiga.
- Kruglanski, A. W., Jasko, K., Chernikova, M., Dugas, M. in Webber, D. (2017). To the fringe and back: Violent extremism and the psychology of deviance. *American Psychologist*, 72(3), 217–230. <https://doi.org/10.1037/amp0000091>
- Laqueur, W. (2001). *A history of terrorism*. Transaction Publishers.
- Leiser, B. (2005). Katastrofa 11. septembra in njene posledice. V I. Primorac (ur.), *Terorizem: Filozofska vprašanja* [Terrorism: Philosophical questions] (str. 241–259). Krtina.
- Männik, E. (2009). Terrorism: Its past, present and future prospects. *ENDC Proceedings*, 12, 151–171.
- McCauley, C. (2017). Toward a psychology of humiliation in asymmetric conflict. *American Psychologist*, 72(3), 255–265. <https://doi.org/10.1037/amp0000063>
- McCauley, C. in Moskalenko, S. (2017). Understanding political radicalization: The two-pyramids model. *American Psychologist*, 72(3), 205–216. <https://doi.org/10.1037/amp0000062>
- Nimmer, L. (2011). De-contextualization in the terrorism discourse: A social constructionist view. *ENDC Proceedings*, 14, 223–240.
- Parker, I. (1992). *Discourse dynamics: Critical analysis for social and individual psychology*. Routledge.
- Parker, I. (2015). Introduction: Principles and positions. V I. Parker (ur.), *Handbook of critical psychology* (str. 1–9). Routledge.
- Potter, J. in Wetherell, M. (1987). *Discourse and social psychology: Beyond attitudes and behaviour*. Sage.
- Raphael, S. (2009). In the service of power: Terrorism studies and US intervention in the global South. V R. Jackson, M. Breen-Smyth in J. Gunning (ur.), *Critical terrorism studies: A new research agenda* (str. 49–65). Routledge.
- Sarma, K. (2017). Risk assessment and the prevention of radicalization from nonviolence into terrorism. *American Psychologist*, 72(3), 278–288. <https://doi.org/10.1037/amp0000121>
- Schmid, A. P. (2011). The definition of terrorism. V A. P. Schmid (ur.), *The Routledge handbook of terrorism research* (str. 39–98). Routledge.
- Silke, A. in Schmidt-Petersen, J. (2017). The golden age? What the 100 most cited articles in terrorism studies tell us. *Terrorism and Political Violence*, 29(4), 692–712. <https://doi.org/10.1080/09546553.2015.1064397>
- Stenner, P. (2015). Emotion: Being moved beyond the mainstream. V I. Parker (ur.), *Handbook of critical psychology* (str. 43–51). Routledge.
- Toros, H. (2008). 'We don't negotiate with terrorists!': Legitimacy and complexity in terrorist conflicts. *Security Dialogue*, 39(4), 407–426. <https://doi.org/10.1177/0967010608094035>